

Sosyolojik Bir Araştırma Nesnesi Olarak Gündelik Hayatın Kavramsallaştırılması ve İncelenmesi Sorunu*

Problems of Conceptualizing and Studying Everyday Life As An Object of Sociological
Inquiry

Ayşegül KURTOĞLU*

Öz

Gündelik hayat son yıllarda kendisine sosyolojik ilginin arttığı bir alan hâline gelmiş olup bu konuda yapılan yayınların çoğu kuramsal, bir kısmı da ampirik nitelikteki çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, gündelik hayat hakkındaki kuramsal tartışmalarda bazı önemli kavramsallaştırma sorunları mevcuttur. Bu sorunlar esas olarak onun vasfı, kapsamı ve nasıl üretildiği olmak üzere üç temel mesele etrafında toplanmakta ve sonuç olarak da gündelik hayatın hem sıradan olana karşılık gelen bir şey, hem de faillerden ve onların anlayış ve eylemlerinden bağımsız bir bilgi nesnesi olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda gündelik hayatın kavramsallaştırılması sorunu nasıl üretildiği hususuyla paralel olarak emek, çalışma ve toplumsal yeniden üretim tartışmalarını da gündeme almayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle muhtemel anlam atfı sorunlarının bertaraf edilebilmesi ve ampirik bir araştırma sürecinin makul şekilde inşa edilebilmesi için mevcut kavramların tartışmaya açılması elzemdir. Çalışmada kendilerine işaret edilen bu kavramsallaştırma sorunlarının neler oldukları, nasıl ortaya çıktıklarının eleştirel bir değerlendirmesi yapılmakta ve ardından da ampirik araştırma sürecine kılavuzluk edebilecek şekilde gündelik hayatın kavramsallaştırılması sorununa nasıl yaklaşılabileceği gerektiği ve bu amaca yönelik olarak cevaplanması gereken başlangıç düzeyindeki soruların neler oldukları ifade edilmektedir. Bu sorular gündelik olan ve gündelik olmayan ayrımına bağlı olarak gündelik hayatın failer için ne ifade ettiği, hangi işler için emek sarf edilmesinin gerekli görüldüğü, nelerin çalışmadan sayılırken hangi etkinliklerin boş zamana yerleştirildiği ve bu etkinliklerin gündelik hayat bütçesinde başlama, süre gitme, kesintiye uğrama ve sona erme bakımından nasıl konumlandırıldığıdır. Böylece Realist sosyal bilim metodolojisi temelinde gündelik hayatın arzı vasıflarının gerekli vasıflarından ve asli ilişkilerinin biçimsel ilişkilerinden ayırt edilmesinin sağlanacağı öngörülmektedir. Bu soruların yanıtlanabilmesi için ampirik araştırma sürecinin, vasıfların ne derece yaygınlık arz ettiğinin değil ne olduğunun tespit edilmesi amaçlandığı için niteliksel olması, araştırma kümesine ise amaçlı örnekleme tekniği ile ulaşılması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Gündelik hayat, Emek, Çalışma, Boş zaman, Toplumsal yeniden üretim.

* Bu çalışma *Gündelik Hayatı Üretmek: Çalışma-Serbest Zaman İlişkisi ve Toplumsal Yeniden Üretim* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı) başlıklı doktora tezi kapsamında üretilmiştir.

* Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: kurtogluaysegul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6836-0817

Abstract

Everyday life has become in recent years an object of growing theoretical and empirical interest and inquiry. In close inspection it seems however that these studies suffer from serious problems of conceptualization relating to the essential characteristics, content and production and reproduction of daily life and bear the danger of leading to an understanding which treats daily life as something ordinary and existing on its own and independently of the agents and of their understanding, action and the meaning they attach to their actions. In this context, the problem of conceptualization of everyday life makes it necessary to include the discussions of labor, work and social reproduction in parallel with how it is produced. For this reason, it is essential to open the current concepts for discussion so that possible problems of meaning citations can be eliminated and an empirical research process can be reasonably built. This study makes a critical assessment of each one of these problems of conceptualization and proposes a new way of approaching to its conceptualization and of a set of fundamental questions to be asked and answered in any empirical research on daily life. These questions are what daily life means for the agents, what jobs are regarded as labor, what is regarded as work, what activities are placed in leisure time, and how these activities are positioned in the daily life budget with regard to starting, going on, interrupting and ending. On the basis of the realist social science methodology, it is envisaged that the incidental qualities of everyday life will be distinguished from the necessary qualities and the formal relationships of their essential relationships.

Keywords: Everyday life, Labor, Work, Leisure, Social reproduction.

Giriş

Bu çalışma gündelik hayatın mahiyet ve vasıfları hakkında üretilmiş kuramsal bilginin imkân ve kısıtlarını tartışmaya açmak suretiyle bu hususta yürütülecek ampirik bir sosyolojik çalışmanın yaklaşım ve yöneliminin nasıl olması gerektiği hakkındadır. İlgisi bakımından genel olan bu çalışmanın aynı zamanda Türkiye’de yapılacak olan araştırma süreçlerine de bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Zira Türkiye’de gündelik hayat hakkında sosyoloji, felsefe, iletişim bilimleri, gazetecilik, mimarlık, resim, edebiyat, tarih gibi birçok farklı alanda çeviri metin yanında özgün araştırmalarda da son zamanlarda bir artış olmuştur. Sosyoloji özelinde bu çalışmaların çoğu gündelik hayatın nasıl anlaşılması ve analiz edilmesi gerektiğine ilişkin bir yol haritası sunma maksadı taşıyan kuramsal nitelikli çalışmalardan oluşmaktadır. Sayıca daha az olan ampirik araştırmalar ise gündelik hayat kavramını verili kabul ederek bu kuramsal haritaların isabetliliği hakkında bir tartışma yürütmemektedir. Bu ampirik araştırmalarda çalışma ve boş zamanın da gündelik hayat hakkındaki çalışmalara benzer şekilde ilgi nesnesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu tavrı, söz gelimi, boş zamanın verili tarifi üzerinden nasıl ve ne ölçüde değerlendirilebileceğinin tespitinde yahut çalışmanın iktisadî veçhesine indirgenerek buna bağlı farklı görünümlerin (*boş zaman çalışanları*) ya da kimi meslek gruplarının kendisine yüklediği mana temelinde ele alınmasında görünürdür.

Gündelik hayat hakkındaki literatür incelendiğinde, gündelik hayatın kavramsallaştırılması ve kuramsallaştırılmasına dair sorunların onun vasfı, kapsamı ve nasıl üretildiği olmak üzere üç temel husus etrafında toplandığı görülmektedir. Bu nedenle aşağıda önce gündelik hayatın kavramsallaştırılmasına ilişkin bu üç temel sorunun esas olarak neyi ihtiva ettiği ve nereden ortaya çıktığı tartışılacak, ardından da kendilerine işaret edilmiş sorunları olabildiğince açacak ampirik bir araştırma sürecinin nasıl bir yaklaşıma sahip olması gerektiği ifade edilecektir. Ancak, bu hususları kendi ayrıntılarında ele almadan önce, konuya genel bir giriş mahiyetinde olacak şekilde, gündelik hayatın sosyolojik ilginin neresinde, nasıl durduğu hakkında kısa bir açıklama yapmakta yarar bulunmaktadır.

Gündelik Hayat Sosyolojik İlginin Neresinde Durmaktadır?

Gündelik hayat erken dönem sosyologlardan başlayarak sosyolojik teoride bir biçimde yer bulmuş olsa da uzunca bir süre sosyolojinin asıl ilgi nesnesi olarak kabul edilmemiş ve ilgi görmemiştir. Aksine o adeta odadaki fil gibi herkesin farkında olduğu ancak kabul etmeye istekli bulunmadığı şeylerden biri olmuştur (Zerubavel, 2006 akt. Kalekin-Fishman, 2013, s. 714). Gündelik hayatın sosyolojik ilginin

merkezinde değil, kenarında ve sıradan bir yer işgal etmesinde sosyolojinin müstakil bir bilim dalı olarak pozitivist bir metodoloji ile inşa edilmesi yönündeki mütehakkim anlayışın ve kabulün de önemli bir etkisi olmuştur. Zira, ampirizm, nesnellik, nedensellik, değerden arınmışlık, genellenebilirlik, teknikçilik ve araçsalcılık ilkelerine (Delanty ve Strydom, 2003, s. 12-13) dayalı olarak ilerlemek isteyen başat pozitivist sosyolojik anlayış, gündelik hayatı anlamak yönünde ilerlemekten çok onu kendisi dışında kalan güçler tarafından nedensel olarak belirlenmiş bir sonuç olarak ele almaya yönelmiştir. Bu nedenle de gündelik hayat, genel anlamda doğaya karşı takınılan modernist tutumun bir devamı olarak ancak kontrol etmek maksadıyla inceleme nesnesi halinde kabul görebilmiştir (Douglas, 1970, s. 13-14). Bu yaklaşım içinde gündelik hayat, her ne kadar önceden birbirlerinden yeterince ayrışmamış olan bilim, felsefe, sanat gibi bilgi bünyelerinin gömülü olduğu bir alan olsa da, aklileştirilmesi gereken, edilgen bir nesne muamelesi görmüştür (Featherstone, 1992, s. 162). Dolayısıyla söz konusu gecikmenin yahut daha iyimser bir deyişle ertelemenin sebebini toplum hakkında ne tür bir bilginin, hangi maksada yönelik olarak üretilmesinin acil, makul ve makbul addedildiğinde aramak gerekmektedir.

Gündelik hayatın niçin kontrol edilmek istendiğini anlamak içinse modernleşme ülküsünün bel kemiğini teşkil eden ilerlemeci anlayışı hatırlamak kâfidir. Zira modernlik, Bauman'ın (1997, s. 99) özlü bir biçimde ifade ettiği gibi, yarının standartlarının daha iyi olacağına yönelik vaatler sunması ve daha iyiye ulaşmak isteyenlerden her zaman birkaç adım önde bulunmasıyla karakterize olmaktadır. Bu nedenle hakkında en çok suçluluk hissettiren şey gerektiği kadar hızlı koşamamaktır. Lefebvre'e (1987, s. 11) göre gündeliğe aceleci bir tavır içinde yaklaşılması da doğrudan bununla ilintilidir. Zira istenilen şey onu değiştirmektir.

Gündelik hayat niçin incelenmeye değer aslı hususlar arasında yer almamaktadır? Gardiner'e (2016, s. 27) göre, bu soru, siyaset, sanat ya da bilim gibi meşgalelerin *üst düzey*, gündelik hayatın ise tüm bunlardan geriye kalan olarak imlenmiş olduğunun görülmesi halinde daha bir kolaylıkla yanıtlanabilir. Zira Lefebvre'in (1987, s. 11) de işaret ettiği üzere, hâkim anlayışa göre, önemli ve ilgi çekici bulunmayan gündelik tecrübe hakkında bir anlayış geliştirmek yerine bunun üzerinde çok durulmamalı (*minimize*) ve bu tecrübe paranteze alınmalıdır. Böylece bilim, teknoloji, ekonomik gelişme ve daha nice için yol açılmış olacaktır.

Dolayısıyla yanıtlanmaya muhtaç durumdaki asıl soru şudur: Kendisini önemsiz kılan nedir ki gündelik hayat önemli bir bütünün artığı yahut yongası, ötekisi ve/veya karşıtı olarak görülmektedir? Bu sorunun yanıtını ilkin onu tam olarak tarif etmenin mümkün olmadığı kabul edilmesinde aramak mümkündür. Zira Highmore'a (2002, s. 1) göre, gündelik hayat bir belirsizliğe işaret etmektedir. Bir yanıla dünyadaki bir barınak olarak görülebileceği gibi bir yanıla şaşırtıcı, bir yanıla zevk verici, memnun edici yahut bunaltıcı olabilmektedir. Bu haliyle gündelik hayatın özel vasfının, herhangi bir vasıf taşımaması olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla fark edilmemesi işten bile değildir. Ancak bu yanıtın yeterli olduğunu kabul etmek güçtür. Zira herhangi bir şey onun önemsiz olarak imlenmesine mahal veren bir vasfı yahut vasıflar kümesini bu imleme yapılmadan evvel taşıyor olmalıdır ki kendisinin belli bir şekilde tanımlanması veya tasvir edilmesi isabetli olabilsin. Bu bağlamda bir parça daha ikna edici olan yanıt, gündelik hayatı *sıradan* kılanın bundan öte başka bir vasfının olmaması şeklinde olabilir. Kulağa oldukça çelişkili gelen bu durumu gündelik hayatın mahiyetinin tespitine yönelik çabanın gereksiz görülmesinin aslı nedeni olarak kabul etmek mümkündür.

Öte yandan Gardiner'in (2016, s. 21) ikaz ettiği üzere, sıradan olan, gündeliğin derinliklerinde saklı kalmış potansiyelinin ortaya çıkarılması ile sıra dışı bir hâle dönüşebilmektedir. Bu hamle gündeliğin geride bırakılmasıyla mümkün olmadığı gibi daha *yüksek dereceden* eylemlilik ufkuyla da gerçekleşmemektedir: Aslolan bu potansiyelin farkına vararak onu harekete geçirmektir. Gündelikliğin sıradan olanda sıra dışı bir biçimde ortaya çıkmaması için bir neden yoktur. Nihayetinde eğer gündelik hayat sahiden sıradan ise, bu sıradanlığa yönelecek bir çalışmanın niçin kendisinin de sıradan olmasının beklendiği üzerine düşünmek gerekmektedir (Lefebvre, 1987, s. 9).

Sıradanın bu potansiyeli nedeniyle ilgi nesnesine dönüşebileceği kabulü hâlâ sorunlu olsa da asıl odaklanılması gereken, sıradan olanla, başka bir hüviyet kazanma ihtimali bulunmasa dahi bizatihi bu vasfı nedeniyle ilgilenmemek için geçerli bir sebep bulunmadığıdır. Dahası esas itibariyle gündelik hayatı sosyolojinin nesnesi kılan, tam da budur. Zira sıradanlık hakkındaki bilgimizin yeterli olduğunu

gösterecek ve tamamlanmış bir bilgi bütünlüğünden söz etmek henüz mümkün görünmemektedir. Hegel'in, "*tanınan, tanınan olduğu için bilinen değildir*" (1986, s. 37) ifadesini dikkate alarak belirtmek gerekirse, bilindik olana ilişkin yerleşik kabulleri sarsacak hakikatleri gün yüzüne çıkarmanın, bilinmeyenlerin keşfedilmesini sağlamaktan, sosyolojik bilgi üretmenin aslı hedefleri bakımından, farkı bulunmamaktadır. Nitekim "*[a]şinalık, bilginin önünde bir engeldir.*" (Kosik, 2015, s. 75) ve askıya alınması gerekmektedir. Sosyolojik soruşturmaları heyecanlı kılan da henüz hakkında bilgi sahibi olunmayan keşfedilmesi değil, aşına olanın, bilinenleri kökten sorgulatan bir içgörü sağlayacak o yeni yüzüyle karşılaşmaktır (Berger, 2017, s. 34-35).

Gündelik Hayatın Kavramsallaştırılması Sorunu

Bilimsel bir araştırma sürecinde inceleme altındaki nesnelerin nasıl kavramsallaştırıldıkları basitçe bir başlangıç sorunu değildir. Aksine bu işlemin yapılma biçimi inceleme altındaki nesne veya nesnelerin kendilerine benzeyen diğer nesne veya nesnelere ne bakımdan fark arz ettiklerinin ifade edilebilmesi yanında araştırmacıların kavramsallaştırması ile bu nesnelere özgün kültürel ve toplumsal anlamlarını kazandıran aktörlerin kavramsallaştırmaları arasındaki farkın anlaşılması ve ifade edilmesi bakımından da birçok metodolojik sorunu beraberinde getirmektedir. Zira araştırmacılar her ne kadar kavramlar vasıtası ile düşünseler de kendileri vasıtasıyla düşündükleri kavramlar hakkında da düşünmelidirler (Sayer, 1992 52). Bu yapılmadığında mevcut kavramlar ile onların atıfta buldukları toplumsal gerçeklik arasındaki muhtemel açıklığın farkına varılması mümkün olmamakta; bu durum kavramların sınırlarının makul ölçünün dışına çıkılarak sündürülmesine mahal vermektedir (*concept stretching*) (Sartori, 1987 akt. Mair, 2008, s. 178).

Perri 6 ve Bellamy'e (2012, s. 131-133) göre, kavramların sınırlarının makul şekilde belirlenmemesi dört temel soruna mahal vermektedir. Bu sorunlardan ilki araştırma sorularının kesinlikten uzaklaşarak uygun vakanın ve araştırma grubunun tespit edilmesine engel teşkil etmesidir. İkincisi araştırmada kullanılacak araç ve tekniklerin belirlenememesidir. Üçüncüsü uygun vaka ile araştırma grubunun tespit edilememesi nedeniyle karşılaştırma yapmanın mümkün olmamasıdır. Dördüncüsü araştırmanın amacıyla uyuşmayan sonuçlara ulaşılmasıdır. Dolayısıyla ampirik bir araştırmaya nedir sorusuyla başlamak gerekmektedir (Mair, 2008, s. 179).

Yukarıda belirtilen hususlarla birlikte dikkate alındığında mevcut literatürde gündelik hayata ilişkin kavramsallaştırma sorunlarının esas olarak: (i) gündelik hayatın vasfı, (ii) neleri ihtiva ettiği ve (iii) nasıl üretildiği olmak üzere üç husus etrafında toplandığını söylemek mümkündür.¹ Bu sıralama basitçe bir sınıflandırmayı değil aksine sorunların önem sırasına dair bir hükmü de içermektedir.

1. Gündelik hayatın vasfının kavramsallaştırılması sorunu:

Gündelik hayatın vasfı ile ilgili kavramsallaştırma sorunlarının merkezinde duran şeyin onu oluşturan vasıfların karşıtlık esasına dayandırılması ve olumsuz değer yüküyle anılması olduğu söylenebilir. Bu durum gündelik hayatın kapsamının belirsizliğiyle ilintili olarak ihtiva ettiği unsurların ona atfedilen vasıflar sonucu, dıştan içe, belirlenmesiyle ilintilidir. Tersinden tayin edilen bu unsurlar, dolayısıyla, gündelik hayatın özgünlüğüne işaret ederek tefrik edilmesini mümkün kılmak yerine *apriori* kabulleri pekiştirmektedir. Gündelik olanın işte, boş zamanda, uyanırken, uyurken, sokakta ve özel alanda sıklıkla ve en sıradan şekilde bulunduğumuz hâlimiz (Blanchot, 1987, s. 12) olarak görülmesi ile onun analizinin, toplumsal hayatın çalışma, aile, özel hayat ve boş zaman gibi esas (*major*) alanlardaki tekdüze yönlerin ele alınmasıyla mümkün görülmesi (Lefebvre, 1987, s. 10) bu tespiti doğrulamaktadır. Bu bağlamda bu vasıfların neler olduğu ile bu vasıflara atfedilen olumsuz anlamın irdelenmesi gerekmektedir.

Spinoza'nın (2019, s. 17-21) tecrübelerinden öğrendiği bir şey vardır: "*[s]ıradan hayatımızda her gün karşılaştığımız olayların boş ve anlamsız...*" olduğu. Sıradan insan varlığını sürdürmesini sağlamak bir yana bilâkis buna engel teşkil eden servet edinme, itibar kazanma ya da ihtirasları takip etme gibi sıradan ve geçici hevesler peşinde koşarken mutsuz olmaktadır. Zira tüm bunlar ahlâkî anlamda kötü

¹Bu sorunların başka araştırmacılar tarafından daha çok ya da az başlık altında toplanması mümkündür.

heveslerdir. Bu nedenle kalıcı mutluluğun kaynağı olan saf iyiliğin izini sürebilmek için tüm bunlardan vazgeçmek gerekmektedir.

Spinoza'nın saf iyiliğe ulaş(tır)ma misyonu gereği sıradan addettiği uğraşları bir değerler hiyerarşisine tabi olarak değerlendirdiği aşıkârdır. Ancak elbette gündelik uğraşların nihaî maksadı bakımından servet edinme ya da itibar kazanmayla sınırlı olduğunu düşünmek, en azından başlangıç için, mümkün değildir. Öte taraftan Spinoza'nın aklın ıslahının temelini yerleştirdiği bu kabuller gündelik hayatın kavramsallaştırılmasında iki açıdan önem teşkil etmektedir: Birincisi, her gün karşılaşılan ve uğruna çaba sarf edilen şeylerin yüzeysel, geçici ve dolayısıyla önemsiz olması nedeniyle derin ve kalıcı olana yönelmenin gerekli görülmesidir. Bu durum hayatın farklı uğraşı alanları arasında önem derecesi bakımından karşıtlık bulunduğu kabul edilerek sıradanlığa olumsuz bir mana atfedildiğini göstermektedir. İkincisi ise derinlik ve kalıcılığın her gün karşılaşılan olaylar ile kastedilen gündelik hayatla bağdaştırılmamasıdır ki bu da, bu alanda yalnızca asgarî ölçüde çaba göstermenin yeterli ve hatta gerekli görüldüğüne işaret etmektedir.

Buradan hareketle gündelik hayata atfedilen en temel vasfın sıradanlık olduğunu söylemek mümkündür. Sandywell'e (2004, s. 160) göre, bu vasıf gündelik hayatın kuramsallaştırılmasında sistematik olarak kötülenmektedir. Gündelik hayatın tarifinde sıklıkla başvuru alan en temel karşıtlıkların taraflarından biri olan *sıradan* sözcüğü kullanıma sokulduğunda bir çağrışımlar silsilesi başlatılmış olmakta; anlamsız, değersiz, önemsiz, geçici gibi pek çok olumsuz vasıf ile bir tanımlama dağarcığı oluşturularak bu karşıtlıkların gerekli olduğu düşündürülmektedir. Dolayısıyla bu kullanımların isabetliliğini sorgulamak, başlangıç adımı olarak, elzemdir.

Türkçede sıradanın *bayağı* anlamına geliyor olması bu kullanımın nedenlerini anlamak için ipucu sağlamaktadır. Zira bayağı sözcüğü herhangi bir özellik taşımamakla bağlantılı olarak sıradan ve aleladeye işaret ederken aynı zamanda basit, âdi, âmiyane, banal, aşağılık ve pespâyeye gibi birçok olumsuz anlamı da beraberinde getirmektedir (TDK, 2020). Bir adım daha geriye gidip bayağının (*baya+kı>baya+ğı*) etimolojik çözümlemesine başvurulduğunda eski Türkçede *baya* kökünün az önce, demin anlamına geldiği, bayağının ise önceki gibi, eskisi gibiye işaret ettiğinin görülmesi (Kubbealtı Lügat, 2020) de bu kullanımın asıl nedenini anlamak açısından ufuk açıcudur. Zira etimolojik çözümlemesi sözcüğün olumsuz yükünün iyi istikamette olan değişmeye atfedilen önemle hâsıl olduğunu düşündürmektedir. Oysa ilerlemek daha iyiye doğru gitmek, daha yüksek bir seviyeye ulaşmak demektir.

Peki, gündelik hayatı sıradanlaştıran ve böylece onu görünmez kılan nedir? Bu sorunun yanıtını, onun, pozitivizmin toplumsal eylemlerin sebeplerini yahut sonuçlarını tahmin etme ülküsünü besleyen ve aynı koşullar altında aynı sonuçlara varacağı yönündeki yeknesak anlayışıyla paralellik seyrederek, tekrarlı mahiyetinde aramak yerindedir. Öyle ki, Lefebvre'in (2016, s. 28-29) temas ettiği üzere, gündelik hayat çizgisel ve döngüsel tekrarlardan müteşekkildir: Saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar gibi zamansal tekrarlar kadar bedensel hareketler ve bir bütünü oluşturan parçaların hareketleri de tekrarlıdır². Tekrar, böylece, gündelik hayatı tahmin edilebilirliğin ötesinde bilinen, sıradan, bir alan hâline dönüştürerek onun kötülenmesine mahal veren bir diğer vasfını ona kazandırmış olmaktadır. Zira daha kaliteli bir hayatın tesisi, tekdüzeliği yıkacak, şenlikler (festivaller) gibi daha yaratıcı ve heyecan uyandırıcı etkinliklerle mümkün olabilmektedir (Tekeli, 2010, s. 6). Ancak tekrarın gündelik hayatta yalnızca bezdirici bir tesiri olduğunu peşinen kabul etmek mümkün değildir. Nitekim tekdüzelik aynı zamanda sürmesi arzu edilen düzen hâline de işaret etmektedir. Üstelik tekrarlar mümkün olan bu düzenin etkisi oldukça güçlü olabilmektedir:

...[H]er ne kadar kendimi tekerrür olmadığı konusunda ikna etmiş olsam da, yine de her zaman şurası kesin ve doğru ki, kişi esnek olmayarak ve dahası gözleme gücünü körelterek, *en tuhaf eğlencelerden daha güçlü uyusturucu gücü olan aynılığı başarabilir*³ ve sihirli bir formül kitabı gibi zamanla daha da güçlü hâle gelebilir. . . . Kurulmuş ve süregelen bu düzeni devam ettirmek için her olası yolu kullandım... (Kierkegaard, 2018, s. 69)

²Tekrarlar, ilerleyen zamanda, Lefebvre'in *Ritimanaliz*'inin bel kemiğini oluşturacak kadar gündeminde kalacaktır. Bkz. Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

³ Vurgu bana ait.

Tüm bu bilgiler gündelik hayatın anlaşılmasında ona atfedilen vasıflardan farklı olanlara verilen önemin karşıt ikilikler temelinde hâsıl oluşunu göstermektedir. İlk bakışta bu karşıt ikiliklerden tâbi olan tarafı, sıradanı, yüceltme maksadı taşıdığı söylenebilecek olsa da, bu tavrın mevcut ikili düşünme pratiğini pekiştirdiğini ve esas itibarıyla *önemlinin* var olduğunu fark etmeye yaradığı için dikkate alındığını göstermesi bakımından Heidegger'in şu veciz ifadesine gönderme yapmak yerindedir:

...[s]ıradan ve küçük olan *da*⁴ gerekli ve sadece bir aptal onları ortadan kaldırmaya kalkışabilir; zira büyük ve birincil [önemde] olan, [sıradan, küçük olanın] ötekisi sıfatıyla başka türlü nasıl çıkabilirdi ki ortaya – gerçekten de bu karşıtlık olmaksızın insanlar ne birbirini ne de ötekini görebilirler. (Heidegger, 2005, s. 188; 2008, s. 145 akt. Nalbantoğlu, 2010, s. 85)

İfadenin bütünlüğüne odaklanıldığında gözden kaçma ihtimali yüksek olsa da sıradan ve küçük olanın *da* gerekli görülmesi, nelerin kimler açısından bu vasıfları taşıdığından bağımsız olarak, bizatihi ikincil konuma yerleştirildiğine işaret etmektedir.

Bu noktada meseleye aslı meşgalesi yaşanmış hadiselerin kaydını tutmak olan tarih yazıcılığının perspektifinden bakmak yerindedir. Zira gündeliği aşan ve salt bu vasfı gereği adından söz ettirmesi olağan karşılanan hususların kaydının tutulması olağan karşılanmaktadır. Kaydın maksadı geleceğe övünç dolu bir miras bırakmak olduğunda, bu vasfın tarih yazımıyla dâhili bir ilişkisi olduğunu görmek mümkündür. Nitekim tarihin *büyük insanların*, devletlerin, savaşların ve bürokrasinin, ezcümle siyasetin, tarihinden ibaret addedildiği klasik tarih yazım anlayışının yapmış ola geldiği de budur. Bu bağlamda gündelik olan, onu aştığı için miras bırakılmak istenen her şeyin kıymetsiz bakiyesi olarak muamele görmektedir. Ancak makro tarih, büyük insanların gündelik hayatta ne yapıp ettiğine değil, insanların gündelik hayattaki varoluşlarına işaret eden mikro tarih olmaksızın mevcut olmayı sürdürememektedir (Meier, 2012, s. 100-102). Nihayetinde gündeliklik “...[y]üceltilmiş resmî bir dünyanın zıddı olan sözüm ona bayağı hayat...değildir: *uşak da kral da gündeliklikte yaşar...ve [onu] bir rutin olarak tarihin sıra dışılığının üstünde kabul etmenin kendisi belli bir gizemlileştirmenin sonucudur*” (Kosik, 2015, s. 69).

2. Gündelik hayatının içeriğinin belirlenmesi sorunu:

Gündelik hayatın kavramsallaştırılmasında ikinci sorun onun kapsamının ne/nelerden oluştuğu ya da neyi içerdiğine yönelik kabullerden ileri gelmektedir. Onun hangi etkinlikleri kapsarken hangilerini dışarıda bıraktığının belirlenmesine (yani anlam-atf ilişkilerinin nasıl kurulduğuna) işaret eden bu soruna aynı zamanda nasıl analiz edilmesi gerektiğinin, ne olduğunun belirlenmesine öncelenmesi ve bu etkinlik alanlarından birine ya da birkaçına tam olarak nasıl indirgiğinden kaynaklanan diğer sorunlar eşlik etmektedir.

Gündelik hayata ilişkin sosyoloji literatüründe onun nasıl analiz edilmesi gerektiğine ilişkin teorik yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Gündelik hayat sosyolojisi, ilişki içinde olsalar da yine de birbirlerinden farklı olan ve makro sosyolojiyi eleştiren sembolik etkileşimcilik, dramaturji, fenomenoloji, etiketleme kuramı, etnometodoloji ve varoluşçu sosyoloji gibi mikro yaklaşımları kendisi altında toplayan şemsiye bir kavram olarak kullanılmakta ve insanları *doğal bağlamında* incelemek gerektiği düşüncesinden hareket ederek sosyal yapının iletişim ve etkileşimle ortaya çıktığını kabul etmektedir (Adler vd.,1987). Simmel'den (1971) başlayarak birçok öncü düşünür ya da kuramcının (örneğin Habermas (1981 [1987]), Elias (1994), Lefebvre (2003), Certau (1984), Foucault (1980, 1982, 1984), Bourdieu (1977, 1990), Mead (1934), Schütz (1967), Berger ve Luckmann (1972), Goffman (1959), Garfinkel (1967)) gündelik hayata ilişkin sosyolojik ilgisi, gündelik hayata biçim veren mekanizmalar olarak dil, kurallar, konumlar ya da performans odaklanmıştır (Kalekin-Fishman, 2013). Ancak toplumsal eylemlerin, sosyal yapının, iktidar ilişkilerinin veya çatışmanın nasıl ortaya çıktığının yahut insanların özne, aktör ya da fail olarak nasıl

⁴ Vurgu bana ait.

⁵ Vurgu orijinal metinde.

toplumsal eylemde bulduklarının analiz edilmesi ile gündelik hayatın hangi etkinlikleri içerdiği, ne tür vasıflar taşıdığı ve nasıl üretildiği birbirinden farklı hususlardır.

Gündelik hayat neyi ihtiva etmektedir ki sıradan, aşına, sıkıcı, önemsiz ve görünmez gibi vasıflarla anılmaktadır? Onun bu vasıflarla anılması yirmi dört saate tekabül eden günlük ritme tekabül ettiği (Bovone, 1989, s. 41) kabulünden kaynaklanmaktadır: Uyanmak, dişleri fırçalamak, duş almak, çay demlemek/kahve yapmak, köpeği yürüyüşe çıkarmak, çocukları okula götürmek, komşularla selamlaşmak, TV izlemek, iş yerinde, fotokopi odasında zaman geçirmek, hızlı bir öğle yemeği yemek, eve dönmek, uyumak gibi işlerin hepsi bu ritme dâhildir ve tüm bunların üzerinde *tartışmayı gerektirmeyecek ölçüde*⁶ açık olduğu düşünülmektedir (Inglis, 2005, s. 1). Ancak burada gözden kaçırılan husus gündelik hayatın bu nevi etkinlikleri ihtiva etmesinin kendi başına anlamlı bir sonuç olmadığıdır. Zira esas itibariyle önem arz eden, son kertede bu etkinlikler failer için değişmez gibi görünse de kendilerine yüklenen mana ile gerçekleştirilme biçimleri bakımından farklılaşarak başka bir hüviyet kazanıyor olma ihtimali taşımalardır.

Oskay'a (1989, s. 7-9) göre, söz gelimi, mesleğe uygun giysi ve ayakkabı seçmek ya da evde yalnızken farklı, misafir varken farklı biçimlerde yemek yemek, memur olarak dar, genel müdür olarak geniş odalara yerleştirilmek, kalabalık bir otobüste iyi giyimli biri tarafından rahatsız edildiğimizde alttan alırken giyim kuşamını uygunsuz bulduğumuz birine aynı durumda sert tepki vermek gibi farklılaşmalar, gündelik hayatın işgal edilen toplumsal konumlar ile temel toplumsal değerler temelinde farklı biçimde tecrübe edildiği kültürel bir alan olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gündelik hayat bir hayat tarzını olabilecek tek seçenekmiş gibi öğretmekte ve meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle gündelik hayat iktidar ilişkilerinin anlaşılması için dikkatle incelenmesi gereken kültürel ve siyasal bir alandır.

3. Gündelik hayatın nasıl üretildiği sorunu:

Ancak gündelik hayatın mahiyet ve vasıflarının belirlenmesinde indirgemeci bir tavırdan sakınabilmek için siyasal alanın ya da diğer bir deyişle siyasî etkinliğin gündelik hayatın bütünü mü, bir vechesi mi yoksa bir vasfı mı olduğunun sorgulanması gerekmektedir. Zira aşağıda ifade edileceği gibi aynı indirgemeci yaklaşım iktisadî etkinlik için de söz konusudur ki bu durum, gündelik hayatın nasıl üretildiğiyle ilintili olan üçüncü kavramsallaştırma sorunuyla da dirsek temasında bulunmaktadır. Bu nedenle ekseriyetle sorgulanmadan verili kabul edilmeleri nedeniyle kimi müşküller yaratan ve gündelik hayatın nasıl üretildiği sorulduğunda çaba, gayret, emek gibi kavramlarla ilintili olarak ona mal edildiği görülen bir diğer karşıtlıkla yüzleşmek gerekmektedir: *Çalışma ve boş-serbest zaman*.

Bu adından sıkça söz ettiren karşıtlık gündelik hayatın kapsamının belirlenmesinde önem arz etmektedir. Zira gündelik hayat, Tekeli'nin (2010, s. 18) dar ve geniş olmak üzere kategorize edildiğini ifade ettiği iki tanımdan hareketle, kimi zaman iktisadî değer üretmekle sınırlı addedilen çalışmayı kapsar şekilde tarif edilirken, kimi zaman bu nevi çalışmanın dışında kalan ve işgücünün yeniden üretimini mümkün kılan etkinliklere tekabül etmektedir. Dolayısıyla gündelik hayatın kapsamının belirlenebilmesi için emek sarf etmeksizin, kendiliğinden, işleyip işlemediğini sormak; herhangi bir parçasının rutin, aşına kalabilmesinin aynı ölçüde ve belki de daha çok çaba gerektirip gerektirmediğine yanıt bulmak ve bu yolla yukarıda bahsi geçen üç sorun alanıyla yüzleşmek üzere gündelik hayatın emek, çalışma, boş-serbest zaman ve toplumsal yeniden üretimle nasıl bir ilişki içinde olduğunu tartışmaya açmak önem arz etmektedir.

Çalışma, Boş Zaman ve Toplumsal Yeniden Üretim Ekseninde Gündelik Hayat

Gündelik hayatın tekrara dayalı olarak sürdüğünün varsayılması nasıl üretildiğine ilişkin kabulleri anlamak bakımından bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Zira bahsi geçen bu farazi vasıflar arka planda gündelik hayatın herhangi bir çabanın ürünü olmadığına ilişkin zımnî bir mutabakat olduğunu düşündürmektedir. Böylelikle, alışkanlık temelli olarak her gün tekrar eden eylemlere bağlı ve oldukça edilgen bir şekilde âdeta kendiliğinden işlediği kabul edilen bir gündelik hayat tasavvuru ortaya çıkmakta ve böylece de onun bir öznenen yoksun olduğu kabul edilmiş olmaktadır.

⁶ Vurgu bana ait.

Gündelik hayat hakkındaki bu imayı fark etmek için Weber'in (2012a, s. 133; 2012b, s. 46-47) oldukça güçlü durumdaki yerleşik alışkanlıkların sevgiyle gerçekleştirilen geleneksel (*traditional*) eylemleri yükselen modernliğin alâmetifarıkası olarak konumlandığı amaç yönelimli araçsal eylemden ayırt etmek için kullandığı ideal tipini hatırlamak yerindedir. Zira birinci tür eylemler anlamlı olan ile olmayan eylemlerin sınır çizgisinde yahut bu çizginin dışında yer almalarıyla iradî olmanın ötesinde tepkisel eylemlere daha yakın durmaktadırlar. Buna karşılık belli bir dünyevi maksada veya hedefe yönelik olarak ortaya çıkan amaç yönelimli (*zweckrational*) eylemler ise, hedefe ulaştırıcı araçların ve muhtemel neticelerin tekrar tekrar gözden geçirilerek gerçekleştirmeleriyle tepkiselliğe yakın duran geleneksel eylemlerden ayrılmaktadırlar.⁷ Bu ayrım sınıflandırmaya yönelik ateşli saldırının kuramsal demirbaşı olarak öne çıkan emeğin/çalışmanın⁸ gaye yönelimli araçsal bir eylem olarak salt iktisadî değer üretmeye indirgenen manası dikkate alındığında niçin gündelik hayata içkin olmak yerine onun dışında tutulduğunu anlamak bakımından önem arz etmektedir. Fakat her ne kadar bu indirgenmenin izini emeğin/çalışmanın tıpkı toplumsal vasıf sergileyen her şeyin, oldukça da radikal biçimde, kabuk değiştirdiği bir süreç olarak kabul edilen modernleşmeye kadar sürmek mümkün olsa da, esas itibarıyla meselenin orada başladığını peşinen kabul etmek güçtür.

Çalışma ve Boş Zaman

Kavramsal hudutların muğlâklığı sorunu çalışma ve boş zaman kavramları için de geçerlidir. Eğer çalışma, sözcüğün en temel manasıyla, herhangi bir şeyi oluşturmak, var etmek için gösterilen gayreti yahut doğada hazır olarak bulunan şeylerin daha yararlı hâle getirilmesi için dönüştürülmesini (Brown, 1978; Braverman, 2008) sağlayan bir etkinlik biçimiye, aşikâr olmak üzere bunun miladı modernlik değil, insanın var olma çabasının doğduğu ilk andır. Ancak kavram ekseriyetle sınıflandırmaya yönelik modernliğin ona kazandırdığı hüviyet ile kullanıma sokulmaktadır ki, hâne ile iş yerinin mekânsal ayrışmasının öne çıktığı, makinelerin eşlik ettiği ve belli aralıklarla ücrete tabi vaziyetteki üretken etkinliğe⁹ işaret eden bu hüviyet (Edgell, 2012, s. 1) onu mukaddem emsallerinden ayırmaktadır. Bu bağlamda çalışma, *hayatı kazanmak* deyiminde kastedildiği haliyle yaşamsal ihtiyaçların temininin aslî şartı olan ve bir ücret karşılığında yapılan (*paidwork*) araçsal bir eylem biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu durum aynı zamanda emeğin (ya da Marksist deyişle çalışma gücünün) niçin en yüce değer olmakla en çok sömürülen değer olmak arasına sıkıştığını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

⁷ Weber'in burada anılmayan diğer iki eylem tipi değer yönelimli (*wertrationalität*) ve his yönelimli (*affektuel*) eylemlerdir. Değer yönelimli eylemler etik, estetik yahut dinî olmak üzere kendisine bilinçli olarak yüklenen değere bağlı olarak gerçekleştirilmektedirler. His yönelimli eylemler ise alışılmamış bir uyarıcıya verilen kontrol dışı tepkilerdir (2012a, s. 133).

⁸ Her ne kadar bu çalışmanın odaklandığı sorun alanları açısından oldukça önemli olsa da kapsamının geniş olması nedeniyle bu metinde yer verilmesi mümkün olmayan en temel ayrım emek (*labor*) ve çalışmaya (*work*) ilişkindir. Bu iki kavram sıklıkla birbirleri yerine kullanılsalar da esas itibarıyla farklılık arz etmektedirler. Konuya ilişkin bkz. Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

⁹ Üretkenlik meselesi, emeğin Marksist yorumunda kapitalist iktisadî sistemin ayakta kalmasını sağlayan artı değerle bağlantılı olarak sıklıkla gündeme gelmekte ve artı değer üretmeyen emeğin üretken olmayan emek kategorisinde değerlendirilmesiyle diğer emek türlerini değersizleştirilmesi nedeniyle çokça eleştirilmektedir. Bu tartışmalar bu çalışma açısından merkezîlik teşkil etmekle birlikte burada yer verilmesi mümkün olmayacak kadar geniştir. Detaylı bilgi için bkz. Marks, K. (1998). *Artı Değer Teorileri*. Ankara: Sol Yayınları, Marks, K. (2011). *Kapital I-II*. Ankara: Sol Yayıncılık, Savran, S. ve Tonak, A. (2007), "Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi", (Ö. Narin, Çev.)" Praksis 16. Bununla birlikte emeğin yalnızca meta üretiminden ibaret addedilerek maddî veçhesine indirgenmesi emeğin bunun dışında bir mahiyet taşımadığı yönündeki kısır anlayışı beslemektedir. Zira emeğin gayrî maddî veçhesi, Hardt ve Negri'nin (2008) işaret ettiği üzere kültürel ürünlerin, bilginin ya da iletişimin *üretilmesini* içermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hardt, M. Ve Negri, A. (2008). *İmparatorluk*. Abdullah Yılmaz (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Nihayetinde tüm bu tartışmaların bu çalışmada öne sürüldüğü üzere, ampirik dayanakları üzerinden yeniden tartışmaya açılması gerekmektedir. Bu nedenle metinde bu tartışmalar gündeme getirilmemiştir.

Emek sarf etmenin veya çalışmanın gündelik hayatla ilişkisini anlamak için Marks'a (1976, s. 28-31) kulak vermek yerindedir. Marks, üretim sürecinde vuku bulan ve son kertede işçi sınıfının aleyhine neticelenen çelişkili durumların giderilmesini hedeflediği ve bu uğurda aktif olarak yer aldığı faaliyetlerde, hayatın sömürünün kısa süreli olarak sona erdiği çalışma dışı zamanda saklı olduğunu anlatmaya giriştiğinde, onu dinleyenlerin farkına varmasını istediği husus, basitçe çalışma ile çalışma dışı arasındaki ayrım değildir. Dolayısıyla bu noktada sorulması gereken soru şudur: Çalışmadan anlaşılan nedir ki onun sona erdiği bir an tayin edilmekte ve hayatın ancak bu andan itibaren başladığı ileri sürülmektedir?

Marks'ın (1976, s. 28-31) bu soruya verdiği yanıt açıktır: Emek, işçinin geçimi için ihtiyaç duyduğu vasıtaların temini uğruna sattığı bir var olabilme çabasıdır. Bu bağlamda çalışma, hayatın bir parçası olmak yerine *hayat uğruna*¹⁰ yapılmış bir fedakârlık biçimidir. Zira hayat kumaş dokumak yahut kürek sallamakla değil, bu etkinliklerin bittiği yerde, masada, kahvede, yatakta başlamaktadır. Çalışma ile boş zaman bütçesinin iç içe geçmesi ise Marks'ın (2015, s. 58-60) hakikatin kendisine uydurulmak zorunda kalacağı bir ülkü değil, bilakis mevcut vaziyetin onun mukaddem koşullarını teşkil ettiği ve üretim koşullarının makul bir biçimde tanzim edildiği komünist toplum tasavvurunda olası görünmektedir. Zira toplumsal yaşamın idamesinde menfaatlerin müşterekliği ile ferdiliği arasındaki bölünmenin belirginleştiği ve çalışmanın gönüllülük esasını yıkarak bir zorunluluğa, dışsal bir dayatmaya, dönüştüğü her yerde işin taksimi ile avcıya, çobana yahut eleştirmene hudutları belirlenmiş bir etkinlik alanı tahsis edilmiş olmaktadır. Bunun olağan bir sonucu olarak geçim kaynaklarının yitirilmesinin göze alınmamasıyla toplumsal etkinliklerde belli bir sabitleşme ve tabii olarak yabancılaşmayla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu sabitleşmenin yıkılarak onun yabancılaştırıcı tesirinin ortadan kaldırılmasıyla ise "...sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak..." mümkün hâle gelecektir.

Komünist toplumda gerçekleştirilebileceği tahayyül edilen bu hâl esas itibarıyla istenen etkinliklerin istenen saatlerde sürdürüleceğini müjdelemesi ile işin taksimini vurgulamasından daha öncelikli olarak çalışma ile çalışma dışı zamana atıfta bulunan *boş zaman* arasındaki karşıtlığı sarsması bakımından önem arz etmektedir. Zira insanların iş bölümü nedeniyle "bir şey" olma zorunluluğunun ortadan kalkması, "bir şeyi" ona ayrılan süre içinde yapma zorunluluğunun ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Bir gün içinde hep aynı bölünmüşlüğü sürdürmenin gerekmemesi, istekle yapıldığı için boş zamana yerleştirilen uğraşların çalışmadan sayılabileceğine, çalışmanın ise bir ücrete tabi olmaksızın da bu hüviyeti taşıdığına ilişkin ipuçları verir: Çalışmanın bir boşluğu gasp etmediği yerde gündelik zaman bütçesinin bu ikiliğe hapsedilmesi de mümkün olmayacaktır.

O hâlde kapitalist iktisadî sistemde çalışma, fırsat vermediği her şeyin karşıtı olarak, onlara fırsat yaratan gücün de bizatihi kendisidir. Çalışma-boş zaman ikiliğine mesnet teşkil eden kabulleri anlamak bakımından kritik olan da budur. Zira boş zaman, bu kabule göre, iktisadî çalışmanın hayatın merkezine yerleştirildiği ve hayatın kurucu unsuru olarak rol oynadığı yerde, onunla ilişkisi içinde mevcut olabilmektedir. Ancak boş zamanın çalışmadan farklı bir zaman yahut koşul olarak anlaşılması ikisinin kesiştiği herhangi bir noktanın olamayacağını düşündürmekte ve daha da önemlisi gündelik hayatın nerede başlayıp nerede son bulduğunu anlamayı güçleştirmektedir. Nitekim çalışma zahmet veren, zorunlu, rutin, yeknesak ve bir ödül karşılığında sürdürülen bir etkinlik biçimiyken boş zaman, çaba gerektirmeyen, rahatlatıcı, zevk verici, isteğe bağlı, zorlamayan, rutini aşmaya yönelik özgürleştirici imkânlar sunan ve bizatihi kendisi ödül olandır (Andrew, 1981, s. 41 akt. Applebaum, 1992, s. 50).

Bununla birlikte boş zaman, çalışmanın istenmedik etkilerinin bertaraf edildiği bir ödül olma yolunda ilerlerken rutin, sıradan ve ayrıca salt tüketim endeksli bir etkinlik alanına dönüşebilmektedir. Zira Fromm'un (1995, s. 24) çalışma düzeninden zorlayıcı yollarla kurulmamış olması nedeniyle ayrıldığına işaret ettiği eğlenme düzeni de haddizatında ön belirlenmiştir (*pre-determined*) ki, bunun olağan sonucu da araba gezintisinin, televizyon izlemenin yahut kâğıt oynamanın kendisinin de yeknesak hale dönüşmesidir. Dahası Grint'in (1998, s. 12) hatırlattığı üzere, söz konusu ücretli işten ayrılma/atılma

¹⁰ Vurgu bana ait.

durumu olduğunda boş zaman istenen, beklenen ve rahatlatıcı bir zaman dilimi olmak yerine “...[çalışma dışılık hürriyetini bir değersizlik kâbusuna...” çevirebilmektedir.

Buradan hareketle, çalışmanın tek tip olup olmadığı; araçsal bir eylem olarak iktisadî vasıf sergileyen çalışmanın onun bütününe değil, bir veçhesini teşkil ediyor olma ihtimali üzerinde düşünmek gerekmektedir. Zira Marshall’a (1999, s. 110) göre tüketim odaklı bir etkinlik olarak, yalnızca fiziksel olmakla kalmayıp duygusal ve/veyahut zihinsel vasıf taşıyan mal ve hizmet üretimi olarak değerlendirdiği üretken çalışmayı iktisadî faaliyet – istihdam, karşılığı ödenmemiş ev içi emek ile boş zaman etkinlikleri ve gönüllü işler olmak üzere üç kategori altında toplamak mümkündür.

O hâlde çalışma kadar boş zaman da bir şeylerle meşgul olmayı ihtiva ettiği için, kavramsallaştırmada dikkatli olmak gerekmektedir. Bu nedenle çalışma ne tüm insanî etkinlikleri kapsar şekilde, ne de yalnızca istihdama indirgenerek kavramsallaştırılmalıdır (Budd, 2016, s. 15). Zira, iki kavram arasındaki ayrım belirginleştirilmediğinde çalışma oldukça kabarık bir faaliyetler kümesine dönüşmekte ve bu durumda çalışmanın sosyolojik tahlilini yapmak, esas itibarıyla her şey hakkında bir tartışma yürütmeye dönüşmektedir (Grint, 1998, s. 9).

Çalışma-boş zaman ayırımına yönelik tüm bu normatif uyarılar ikisi arasındaki sınır hattının belirginleştirilmesine yönelik olması bakımından önemli olmakla birlikte sorunsuz değildirler. Zira çalışma, emek, boş zaman gibi mefhumların kendileri dışına atılacak bir şey kalmayacak şekilde ele alınması ile kavramsal hudutlarının, eksik bırakılan yahut gözden kaçırılan vasıflarının eklenerek yahut isabetsiz olanların ayıklanarak belirlenmesi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bu nedenle boş zaman etkinliklerinin çalışmadan sayılmaması için daha ikna edici gerekçelere müracaat etmek gerekmektedir. Zira çalışmanın tüm insanî faaliyetleri kapsaması ile var olma çabası olarak yapılan emek temelli insanî etkinlikleri kapsaması arasında da önemli bir fark bulunmaktadır. Bu durum sosyolojik kavramlara sinmiş vaziyetteki kuramsal yaklaşımlara mesafe alamamaktan ileri gelmektedir. Bu çabanın zaman bütçesine göre taksimi ise çalışma ile boş zaman arasında olduğu öngörülen ayırmadan daha karmaşık görünmektedir. Dolayısıyla bu ayırımın olanaklılığından evvel failerin toplumsal devamlılıktan ne anladıkları, bu devamlılığa katkı sağladığını düşündükleri etkinlikleri neye dayalı olarak elzem gördükleri ve bunlara dayalı olarak esas itibarıyla boş zaman yahut dinlenmeye farz edildiği gibi bir mananın yükleniyor olma ihtimalinin yoklanması öncelik arz etmektedir.

Çalışma-boş zaman ayırımına ilişkin bu görüşlerin gündelik hayatın kavramsallaştırılması bakımından ima ettikleri sonuç ise şudur: Çalışma, rutinliği gereği gündelik hayata yerleştirilirken, rutinliği aşma çabası olan çalışma dışı zamana yerleştirilen etkinlikler gündelik hayatın dışında bir yerlere yerleştirilmiş olmaktadır. Peki, bu tartışma ışığında, gündelik hayatın salt maddî üretimi sağlayan aslî ve tâli nitelikli süreçlerden mürekkep bir ilişkiler sarmalı olarak buraya dek sözü edilen karşıtlıklar üzerine kurulu olduğunu peşinen kabul etmek ne kadar mümkündür? Godbey ve Parker’a (1976, s. 24-25) başvurulduğunda, çalışma ile onun dışarıda bıraktığı etkinlikler arasındaki ayırımın suniliğine ilişkin mühim bir detayı yakalamak mümkündür. Nitekim failerin şu, bu yahut öteki vasıflardan birini kazanması eylemleri neticesinde ve eylemlerine bağlı olarak gerçekleşiyorsa bu bakımdan çalışma ile onun dışında kalan boş zaman arasında bir fark gütmek mümkün gözükmemektedir. Zira tıpkı çalışmada olduğu gibi boş zaman da belli bir maksada yönelik olarak var olmaktadır (*compelled by some purpose*) (akt. Applebaum, 1997, s. 556).

Toplumsal Yeniden Üretim

Maişet temininin hayatın idamesindeki elzemliğinden şüphe duymak mümkün olmamakla birlikte, hayatın yegâne ya da aslî amacının maişeti kazanmak, ya da Marksist bir deyişle artı değer üretmek, olduğu kabul edildiğinde, onun dışında kalan her şeyin insanî varoluş bakımından tâli olduğunu kabul etmek zorunluluk arz eder. Marks’ın (2011, s. 259), bir iş gününün neye tekabül ettiği ve sermaye tarafından işe ayrılan zamanın esnetilmesine yönelik girişimleri tartışırken ateşli bir şekilde ifade ettiği üzere, bir işçinin tüm kullanılabilir zamanı sermayeye aittir zira işçi çalışmakla geçirdiği bütün hayatı boyunca toplumsal açıdan emek gücünden başka bir mana ifade etmemektedir. Dolayısıyla insanın ruhsal açıdan gelişimi, toplumda işgal ettiği konuma bağlı işlevleri yerine getirmesi ile ruhsal ve fiziksel

potansiyelini gerçekleştirilmesi, ezcümle insan olma yolunda ilerleme kaydetmesi, lafûgüzaft olmaktan öteye gidememektedir. Buna mukabil üretken gücün gelişimi emek sarft edilen zamandan tasarrufa gidilmesine, bu tasarruf ise serbest zamanın genişletilmesine tekaül etmektedir. Bu durum bireylerin tam manasıyla gelişme kaydedebilmesi ve bunun sonucunda olduklarından başka bir varoluşa erişerek üretim sürecine girdikleri için elzemdir. Zira bu gelişme son kertede emeğin üretken gücüne tesir etmektedir (Marks, 1973, s. 711-12).

Dolayısıyla, çalışmanın bütün hayatı kapladığı yerde boş zaman, ismiyle müsemma olarak, var olmanın aslî koşulunu teşkil etmemekte; geçimi sürdürebilmek için gerekli asgarî yenilenmeyi, yani yeniden üretimi, sağladığı ölçüde, çalışmaya bağımlı olarak yeterli ya da gerekli görülmekte ve ancak bu sebeple dikkate alınmaya değer addedilmektedir. Zira üretim hangi tipte gerçekleştiriliyor olursa olsun esas olan sürdürülebilirliktir ve bunun sağlanabilmesi için üretim sürecine dâhil olan aşamaların yeniden kaydedilebiliyor olması gerekmektedir. Nihayetinde, üretim, tüketim gibi elzemdir ve bir bütünü teşkil etmesi bakımından toplumsal üretim süreci bir yeniden üretim sürecine işaret etmektedir (Marks, 2011, s. 547).

Buradan hareketle, Marks'a göre, yeniden üretimin iki veçhesi bulunmaktadır: Doğayı (*nature*) yahut diğerk bir deyişle çevreyi (*environment*) de ihtiva eden üretim araçlarının yeniden kullanılabilir durumda tutulması, bakım ve onarımı; nüfusun takip eden günlerde de çalışabilir vaziyete gelmeleri ile iş görmezlik durumunda onların yerine geçecek yeni neslin ki, münhasıran çalışma kapasitesi bulunanların, üretimi (Cameron, 2006, s. 1). Nihayetinde tarihin maddeci anlayışında merkezîlik teşkil eden husus, hayatın maddî veçhesinin üretimi ve yeniden üretimidir ki bu süreç, aşikâr olmak üzere, ölümün olduğu yerde doğumu da sürekli kılmak ve bunun akabinde yeme-içme, giyim-kuşam, barınma gibi hayata tutunmayı mümkün kılan vasıtaların üretilmesini sağlamaktır (Engels, 2010, s. 12).

Yeniden üretimin gündelik hayat açısından biraz daha yakından irdelenmesi gereken veçhesini ise işçinin müteakip günlerde de çalışabilir durumda olmak üzere iş gününün sonunda gücünü toplayabilmesi için yapması gerekenler teşkil etmektedir. Marks'ın (2011, s. 552) bir işçinin iki tüketim biçiminden biri olarak tasavvur ettiği ve bireysel tüketim olarak andığı bu etkinlikler, kapitalistin kendisine ödediği ücret mukabilinde edindiği geçim araçlarıdır. Fakat her ne kadar işçi bireysel tüketimi mümkün kılan ücreti kazansa da çalışma gücünü yenileyebilmesi için gerekli olan ve bu ücret mukabilinde karşıladığı ihtiyaçlar, doğrudan tüketilmeye açık hâlde bulunmamaları nedeniyle, söz gelimi gıdanın, kılık-kıyafetin vb.nin hazır hale getirilmesi ile neslin devamlılığı adına dünyaya çocuk getirmek ve yetiştirmek için, artı emek sarft edilmesini zorunlu kılmaktadırlar (Vogel, 2003, s. 170-171).

Aşikâr olmak üzere hem emek gücünün yenilenmesi hem de neslin üretimi, hâne içi işler ile doğurganlık dikkate alındığında, kadımlar tarafından sağlanmaktadır. Kadın emeği Marksist kuramda kapitalist üretim sürecinde artı değer yaratmadığı için üretken bulunmaması nedeniyle ikincil addedilse de, esas itibariyle kadının hâne içi üretimi salt kullanım değeri yaratmakla kalmayarak erkeğin doğrudan gireceği üretim sürecinde satacağı iş gücünü de üretmektedir. Dolayısıyla kadının hâne içi emeği görünmez kılınsa da ücretli özgür emek üzerine kurulmuş vaziyetteki birikim sürecinin ilk halkasını teşkil etmektedir (Dalla Costa, 1973, s. 34 akt. Mies, 2012, s. 83-4).

Kadın emeğine atfedilen bu ikincil konum, öte yandan, radikal feminist düşüncenin, Marksizmin toplumsal iş bölümüne bağılı olarak gündeme gelen sınıflar arası mücadeleye merkezî bir konum atfeden tarihsel maddeci kabullerini, bölünmenin esas itibariyle cinsiyetler arasında olduğunu gözden kaçırmaması hasebiyle eleştirmesinin gerekçesini teşkil etmektedir. Nitekim esas itibariyle tarihe şekil veren üretim değil, yeniden üretim ilişkileridir ve cinsiyete dayalı eşitsizliğin temelinde kadın-erkek arasında farklılaşan yeniden üretimsel roller yatmaktadır (Firestone, 1970, s. 12 akt. Tong, 2006, s. 117-18). Bu husus emek sürecinin üremeden bağımsız olarak düşünülmemeyeceği temeline dayanmaktadır. Zira aşikâr olmak üzere emek sürecinin devamlılığı soyun türemesi yoluyla emek gücünün yenilenmesine bağılıdır ki bu da biyolojik cinsiyetin ne menem bir rol oynadığını görünür kılmaktadır (Vogel, s. 165-168).

Dolayısıyla Laslett ve Brenner (1989, s. 382-83) feminizm açısından toplumsal yeniden üretimin Marksist anlayış da dâhil olmak üzere diğerk tanımlarla karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Zira toplumsal yeniden üretim ne tüm sosyal sistemlerin devamlılığına ne de Marksizmin işaret ettiği gibi üretim biçimlerinin ve bu biçimlere sinmiş vaziyetteki sınıf eşitsizliklerinin devam etmesine işaret eder.

Bu tanımlardan farklı olarak toplumsal yeniden üretim hayatın hem bir günden diğerine hem de bir nesilden diğerine sürdürülmesinde rol oynayan eylemler, tutumlar, davranışlar, hisler, sorumluluklar ve ilişkilerden mürekkep bir bütün olarak birçok farklı unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Bu hâliyle, yukarıda temas edilen karşılıklarının biraz daha genişletildiğini gösterir şekilde, yeme-içme, giyim-kuşam ve barınmanın ivedi biçimde tüketime hazır hale getirilmesi ile çocukların bakımı ve toplumsallaşmalarının sağlanması, hasta ve yaşlıların bakımı ile cinselliğin toplumsal olarak düzenlenmesini ihtiva eder. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretim ile hayatın devamlılığının sağlanması bilek gücünü olduğu kadar zihinsel ve duygusal çalışmayı da ihtiva eder.

Bu tanım maddî yeniden üretime kıyasla daha kapsayıcı olmasına mukabil toplumsal yeniden üretimin bahsi geçen faaliyet alanları dışında da gerçekleştirildiği ihtimalini gözlememesi bakımından sorunludur. Zira tanım, malum olduğu üzere, feminist bakış gereği, merkeze kadınları yerleştirerek yeniden üretimin daha ziyade hâne içi veçhesiyle ilgilenmektedir. Bu haliyle kadınların toplumsal yeniden üretime katılmadığı yerde sosyal hizmetler kapsamında sağlanacak olan bir dizi etkinliğe gönderme yapılmaktadır. Ancak, toplumsal cinsiyete dayalı ayrışmanın hakkı teslim edilmekle birlikte, toplumsal yeniden üretimi salt yeni neslin yetiştirilmesi, bakım hizmetleri ya da yeme-içme, barınma gibi hâne içi işlerle kısıtlı addetmek mümkün değildir. Zira eğer toplumsal yeniden üretim en temel manasıyla failerin var olmayı sürdürmek üzere gerekli gördükleri unsurları korumalarına ve bu maksatla gayret sarf etmelerine işaret ediyorsa, o hâlde onlara yüklenen manaya bağlı olarak hayatın idamesinde elzem olan bütün etkinlikleri kapsaması beklenmektedir.

Son kertede toplumsal yeniden üretimi gündelik hayatın kavramsallaştırılmasında değerli kılan şey, gündelik hayatın toplumsal yeniden üretimi olanaklı kılan bireysel yeniden üretim etkinliklerinin toplamına tekabül ediyor olmasıdır. Bu bağlamda failerin bireysel yeniden üretim olmaksızın var olmayı sürdürememelerine benzer şekilde toplumsal yeniden üretim, bireysel yeniden üretim var olmaksızın gerçekleşmemektedir (Heller, 1984, s. 3). Nihayetinde bir şeyi var etmek için gayret sarf etmek, üretmek ve yeniden üretmek birbiriyle kesişen faaliyet alanlarından mürekkep bir bütün olan gündelik hayatta gerçekleşmektedir. Bu nedenle gündelik hayata daha yakından bakmak gerekmektedir:

Yaratıcı etkinliğin (en geniş anlamıyla üretimin) incelenmesi, bizleri yeniden üretimin çözümlenmesine, yani nesnelere veya yapıtları üreten etkinliklerin kendilerini yeniden ürettikleri, kendilerini kuran ilişkilere yeniden başladıkları, bu ilişkileri yeniden ele aldıkları, ya da tam tersine kademeli değişiklikler veya sıçrayışlarla dönüştükleri koşulların çözümlenmesine götürür. (Lefebvre, 2016, s. 29)

Bu bağlamda gündelik hayata ilişkin olarak emek/çalışma, boş zaman, üretim, toplumsal yeniden üretim olmak üzere bu kavramların kurduğu ve peşinden sürüklediği tüm karşıtlıklar dikkate alındığında sorulması gereken başlangıç sorusu, Lefebvre'den (2015, s. 36) ödünç alınacak olursa, bellidir: "*Gündelik hayat nerededir?*" Onun çalışmada, boş zamanda, ailenin yahut kültürün dışında olduğunu peşinen kabul etmek mümkün müdür? Esas itibarıyla bu unsurların bir bütün olan gündelik hayatın farklı veçheleri olduğunu kabul etmek, bu sorunun yanıtını aramaya başlamanın gerekli koşulunu teşkil etmektedir. Zira "*...her koşulda, bir bütünü (tümlüğü) öğeleriyle ilişkisi içinde inceleme[k]*" gerekmektedir.

Ampirik Araştırma Sürecinde Nasıl İlerlenmeli?

Araştırma veya inceleme altındaki nesnelere nasıl kavramsallaştırıldığı, ampirik araştırma sürecinin seyrini, içeriğini ve derlenen verilerden hareketle inceleme altındaki nesnenin ilgilenilen boyutu ve ilişkileri hakkındaki hüküm ve çıkarımların ne oranda ruhsat verilebilir olduklarını takdir etmeye kılavuzluk edecek olan temel husustur. Bu nedenle yukarıda ortaya koyulan üç temel kavramsallaştırma sorununun aşılarak gündelik hayatın mahiyet ve vasıfları hakkında isabetli bir bilgi üretilebilmesi için öncelikle kavramsallaştırma sorununun nasıl bir yöntem ile aşılabileceğine karar vermek gerekir. Bu sorun, büyük ölçüde Sayer'in (1992, s. 86-88) ifade etmiş olduğu ilkelere bağlı kalınmak suretiyle giderilebilir görünmektedir ki o da kısaca inceleme altındaki nesnelere ferdî varlık veya hüviyetini ortaya

koyacak şekilde gerekli vasıflarının arızî vasıflarından, aslı ilişkilerinin biçimsel ilişkilerinden ve dâhilî ilişkilerinin haricî ilişkilerinden ayırt edilmesine imkân veren soyutlama işlemlerinin başarılı bir şekilde yapılmasıdır.

Her şeyden önce hayatın hangi veçhe, hâl ve faaliyetlerinin gündelik ve onunla ilişkili olarak çalışma veya boş zamana dair şeylerden oldukları, anlam ve değerlerinin ne oldukları kavrama bağlı toplumsal olgulardır. Bu olguların kendilerini, onlara dair anlamlandırma, sınıflandırma kategorilerini ve onların yeniden üretimini mümkün kılan faaliyet ve süreçleri var eden şey, araştırmacıların bu olgulardan ne anladıkları değil, faillerin bu olgulardan ne anladıkları, onları nasıl yarattıkları, yeniden ürettikleri ve yorumladıklarıdır. Nitekim Grint'in de ikaz ettiği üzere, kendileri hakkında bir araştırma yürütülen toplumsal hususların sosyolojik kavramsallaştırmalarının nesneliliğini sorgulamak ve dolayısıyla bu kavramlar ile onların failer nazarındaki mana yükünün mütekabiliyetinin zorunlu olmadığını dikkate almak gerekmektedir. Zira çalışma yahut boş zaman arasındaki farklılaşmanın eylemin kendisinde yattığını söylemek nadiren mümkündür. Dolayısıyla çalışmaya yahut çalışma dışına atfedilen mana eylemlere mündemiç ve değişmez değildir; onun yerine zaman-mekân düzleminde ve toplumsal bağlama dayalı olarak failerin eylemleri aracılığıyla üretilmektedir (Grint, 1998, s. 13-14). Bu nedenle failerin toplumsal nesnelere inşa etme biçimlerinin, bu nesnelere yükledikleri anlam yükünden başlanarak, ancak failerin bunlara yükledikleri anlamdan bağımsız olarak bir gerçeklikleri olabileceği de kabul edilerek, toplumsal gerçekliğiyle ortaya koyulması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda toplumsal eylemleri gerçekleştiren failerin *gördükleri* ile bu eylemlere dışarıdan bakan araştırmacıların kuramsal bilgi bünyelerinin sevgiyle gördükleri arasındaki muhtemel açıklığın gündeme alınması elzemdir.

Dolayısıyla gündelik hayatın mahiyet ve vasıflarının belirlenmesinde öncelikle önem arz eden, bahsi geçen etkinliklerin genellemeci anlayışa dayalı olarak ne derece yaygınlık arz ettiklerine değil, nelerin kimler tarafından hangi anlamlar bağlanarak, hangi saiklerle tekrarlandığı yahut gündelik zaman bütçesine dâhil edilmediğidir. Bu nedenle gündelik hayatın araştırılmasına birinci türden araştırmalarla değil, onun niteliklerinin belirlenmesini mümkün kılan yoğun araştırma yöntemi (Sayer, 1992, s. 243) ile başlanması zorunluluk arz etmektedir. Aksi hâlde araştırılan şey toplumsal olan değil, araştırmacının kendisinin varlığı veya mahiyeti hakkında kendince hüküm verdiği, belki ülküsel, belki normatif ama herhâlde ve şartta ontolojisi olmayan tasavvur edilmiş bir nesne veya varlık olacaktır. Bu bağlamda ampirik araştırma sürecinde şu temel dört soruya yanıt aranması gerekmektedir:

1. Gündelik olan ve gündelik olmayan ayrımına bağlı olarak gündelik hayat failer için neyi ifade etmekte, hangi özellikleri taşımakta ve hangi toplumsal etkinlikleri içermektedir?
2. Emek sarf edilmesi gerekli görülen işler ile çalışma olarak görülen işler nelerdir? Bu etkinlik biçimleri taşıdıkları özelliklere göre herhangi bir biçimde kategorileştirilebilir durumda mıdır?
3. Gündelik hayat etkinliklerine atfedilen değer nedir ve bu etkinliklerde failer nazarında önem derecesine göre bir önceliklendirme mevcut mudur? Bu etkinliklere atfedilen değer bunlar için sarf edilen emekle ilişkisinin mahiyeti nedir?
4. Bu etkinlikler gündelik zaman bütçesi içinde başlama, süre gitme, kesintiye uğrama, tekrarlama ve sona erme bakımından birbirlerine göre nasıl konumlandırılmakta ve farklılaşmaktadırlar?

Bu sorulara verilen cevapların içeriği bir bütün olarak failerin emek, çalışma, boş-serbest zaman kavramlarına bağladıkları anlam üzerinden gündelik zaman bütçelerini hangi etkinlik biçimlerine ve nasıl taksim etmekte ve gündelik hayatı toplumsal yeniden üretim temelinde nasıl inşa edip sürdürmekte olduklarının genel çerçevesini çizmeye yarayacak olan ham veriler olacaktır. Bunun ardından yapılması gereken şey, yukarıda işaret edildiği üzere, gündelik hayatın kendisi ve ona dair veya onun dışında tutulanların aslı hüviyetini ortaya koyacak şekilde verinin:

1. Hangi vasıfların gerekli hangilerinin arızî (önemlerinden bağımsız olarak zamana, mekâna bağlı ve mevcut olmadıklarında da gerekli vasıf ve ilişkileri ortadan kaldırmayan hususlar) olduklarının,

2. Bir hali mevcut ve mümkün kılan aslî ilişkilerinin biçimsel yani aralarında bir zorunluluk olmadığı hâlde aynı zaman ve mekânı paylaşan ilişkiler olduklarının ve
3. Son olarak da buna dayanarak gündelik olan, çalışma olan ve boş zaman olanın her birine kendi özgün hüviyetini ve dolayısıyla da gündelik olmayan, çalışmadan olmayan ve boş zamandan olmayan şeylerden farkını ve ilişkilerini ortaya koyacak şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Dikkat edileceği üzere, bu hususlar araştırmacının kendi kuramsal çerçevesinden devşirilmiş olan temalar ve sınıflandırmalar değil, araştırılan öznelerin kendilerinin yaptıkları sınıflandırmalar, oluşturdukları temalar arasındaki ilişkiler ve bunlardan ortaya çıkan vasıflardır. Bunlar anlaşıldıktan sonra araştırmacının kendi kuramsal (anlama, açıklama, yorumlama) yahut normatif (değer biçme, yargılama, ideal olana uzaklık-yakınlık durumunu belirleme) ilgileri bakımından ortaya çıkan durumun neye tekabül ettiğinin değerlendirilmesi de gerekecektir. Ancak, ikinci düzey işlemler olarak telakki edilmesi gereken bu işlemler sırasında yapılan çıkarımların yerinde, ruhsat verilebilir ve itibar edilebilir olup olmadıklarının aslî dayanağı birinci kademedeki işlemlerin yeterli ve uygun şekilde yapılıp yapılmadığına bağlı olacaktır.

Araştırma kümesi belirlenirken Patton'ın (akt. Layder, 2013, s. 87) işaret ettiği üzere, bu kümenin sınırları kestirilemediğinde araştırma amacına uygun olarak en zengin veriye ulaşma imkânı sağlayan amaçlı örnekleme tekniği ile hareket etmesi en uygun yol olarak görünmektedir. Bu teknikle araştırma kümesinin gelir getirici bir işte çalışma durumu başta olmak üzere cinsiyet, eğitim durumu ve yaşanan yere göre çeşitlendirilmesiyle araştırma kümesinin yoğun araştırmanın odaklandığı nedensel olarak ilişki içindeki bireylerden oluşturulması da mümkündür.

Teşekkür

Bu makalenin yazılmasına çok değerli öneri ve eleştirileriyle katkı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ'e müteşekkirim

Kaynakça

- Adler, P. A., Adler, P., ve Fontana, A. (1987). Everyday life sociology. *Annual Review of Sociology*, 13(1), 217-235.
- Applebaum, H. (1992). *The concept of work ancient, medieval and modern*. United States: State University of New York Press.
- Aydın, M. (2011). *Kurumlar sosyolojisi kurumlara başlangıç çerçevesinde bir çalışma*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Berger, P. L. (2017). *Sosyolojiye çağrı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Blanchot, M. (1987). Everyday speech. *Yale French Studies*, 73, 12-20.
- Bozdağ, Ö. (2019). *Üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine katılım düzeylerinin boş zaman ve yaşam tatminlerine etkisi*. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Budd, J. (2016). *Çalışma düşüncesi*. (F. Man, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brown, R. (1978). *Work, urbanism and inequality*. London: Wiedenfeld & Nicolson.
- Cameron, B. (2006). Social reproduction and Canadian capitalism. K. Bezanson (Der.). *Social reproduction: Feminist political economy challenges neo-liberalism*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik hayata sosyolojik bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Delanty, G. ve Strydom, P. (Yay. haz.) (2003). *Philosophies of social science: The classic and contemporary readings*. Kaliforniya: McGraw-Hill Education.
- Edgell, S. (2012). *The sociology of work continuity and change in paid and unpaid work*. California: Sage Publications.
- Engels, F. (2010). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. Ankara: Sol Yayınları.
- Esgin, A. ve Çeğin, G. (2018). *Gündelik hayat sosyolojisi temalar sorunsallar ve güzergâhlar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Featherstone, M. (1992). The heroic life and everyday life. *Theory, Culture and Society*, 9, 159-182.
- Fromm, E. (1995). *Sevme sanatı*. İstanbul: Payel Yayınevi.

- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri*. İstanbul: Heretik Yayınları.
- Güzel, S. (2007). İş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisi açısından gündelik yaşam. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 9(3), 99-120.
- Grint, K. (1988). *Çalışma sosyolojisi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Gülbahçe, Ö. (1996). *Boş zamanları değerlendirme alışkanlıkları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hegel, G. W. F. (2015). *Tinin görüngübilimi*. İstanbul: İdea Yayınevi
- Heller, A. (1984). *Everyday Life*. (G. L. Campbell, Çev.). London: Routledge & Kegan Paul.
- Highmore, B. (2002). *Everyday life and cultural theory: An introduction*. London ve New York: Routledge.
- İyem, C. (2011) *yeni çalışma etiği ve boş zaman çalışanları: Türkiye'deki profesyonel futbolcular örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kalekin-Fishman, D. (2013). Sociology of everyday life. *Current Sociology*, 61(5-6), 714-732.
- Karayiğit, E. (2015). *Kadınların boş zaman deneyimlerinde cinsiyetlenmiş alanlar: ankara'daki 'gün' buluşmaları örneği*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Keser, A. (2005). Çalışmanın değişen anlamı ve çalışmaya ilişkin yeni trendler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*,49, 361-377.
- Kierkegaard, S. (2018). *Tekerrür*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kosık, K. (2015). *Somutun diyalektiği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kubbealtı Lügat. (2020). "bayağı". Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020 <http://www.lugatim.com/s/baya%C4%9F%C4%B1>
- Layder, D. (2013). *Sosyolojik araştırma pratiği teori ve sosyal araştırmanın ilişkilendirilmesi*. (S. Ünal, Çev.) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Lefebvre, H. ve Levich, C. (1987). The Everyday and everydayness. *Yale French Studies*,73, 7-11.
- Lefebvre, H. ve Levich, C. (2015) *gündelik hayatın eleştirisi i*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. ve Levich, C. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Leslett, B ve Brenner, J. (1989). Gender and social reproduction: historical perspectives. *Annual Review of Sociology*,15, 381-404.
- Mair, P. (2008). Concepts and concepts formation. D. Della Porta, D. Porta ve M. Keating (Yay. haz.), *approaches and methodologies in social science* içinde (p. 177-197). New York: Cambridge Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marks, K. (1973). *Grundrisse foundations of the critique of political economy*. United States: Penguin Books.
- Marks, K. (1976). *Ücretli emek ve sermaye ücret, fiyat ve kâr*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (2011). *Kapital Cilt I*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marks, K. (2015). *Alman ideolojisi*. Ankara: Sol Yayınları.
- Meier, C. (2012) makro ve mikro tarih ilişkisi üzerine notlar. *Memleket*,7(18), 100-125.
- Mies, M. (2012). *Ataerki ve birikim*. Ankara: Dipnot Yayınları
- Nacak, İ. (2011). *Kentsel mekânda gündelik hayat: Konya Alaaddin Tepesi örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). Gündelik Yaşam Popülizminin Eleştirisi. *Toplum ve Bilim*,117, 75-86
- Oskay, Ü. (1989). Modern toplumlarda gündelik hayatın sistemle bütünleşmemiz ve birey olamayışımız açısından önemi. (Y. Alogan, Çev.). *Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi* içinde (s. 7-13). içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özçelik, Z. (2017). *Çalışanların mesai içi ve dışı boş zaman davranışlarının iş performansı ve ruhsal sağlıkları üzerindeki etkisi*. Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Perri 6 ve Bellamy, C. (2012). *Principles of methodology research design in social science*. Los Angeles: Sage.
- Sandywell, B. (2004). The myth of everyday life: Toward a heterology of the ordinary. *Cultural studies*,18(2-3), 160-180.
- Spinoza, B. (2019). *Akılın ıslahı üzerine bir inceleme*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Ural, T. (2008). *1930-1939 arasında türkiye'de adab-ı muâşeret, toplumsal değişme ve gündelik hayatın dönüşümü*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tekeli, İ. (2010). *Gündelik yaşam, yaşam kalitesi ve yerellik yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tezcan, M. (1977). *Boş zamanlar sosyolojisi*. Ankara: Doğan Matbaası.
- Türk Dil Kurumu. (2020). "bayağı". Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020 <https://sozluk.gov.tr/>

Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum (Cilt 1)*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012b). *Sosyolojinin temel kavramları*. (M. Beyaztaş, Çev.) İstanbul: Yarın Yayıncılık.

Vogel, L. (2003). *Marksist teoride kadın*. İstanbul: Pencere Yayınları.